

Kazimierz Kuśnierz*

orcid.org/0000-0001-6703-5695

Historia rozwoju przestrzennego Gorlic w średniowieczu w kontekście bieżącej ochrony konserwatorskiej – wybrane zagadnienia

History of the Spatial Development of Gorlice in the Medieval Period in the Context of Current Conservation Protection—Selected Issues

Słowa kluczowe: Gorlice, średniowiecze, układ urbanistyczny, dziedzictwo kulturowe, ochrona konserwatorska

Keywords: Gorlice, Middle Ages, urban layout, cultural heritage, conservation

Wprowadzenie

Zabytkowy ośrodek miejski, jakim są Gorlice, położony jest na terenie województwa małopolskiego. Jest siedzibą gminy wiejskiej Gorlice i powiatu gorlickiego. Miasto leży w dolinie Ropy, w miejscu gdzie łączy ona swoje wody z potokiem Sękówka, na północnej granicy Beskidu Niskiego. Pomimo dużego i cennego zasobu zabytkowego miasto nie jest dobrze znane, a tym samym odpowiednio doceniane. Warto zatem zwrócić uwagę na potrzebę ochrony miasta, biorąc pod uwagę nie tylko zabytki architektury, lecz także, a może przede wszystkim, układ przestrzenny.

Stan badań oraz metody badawcze

O historii Gorlic i zasobie zabytkowym miasta nie napisano dotychczas zbyt wiele, a znaczna część publikacji, które powstały, została opracowana ponad dwadzieścia lat temu. O historii Gorlic pisał m.in. Feliks Kiryk w pracy zbiorowej dotyczącej rozwoju urbanizacji Małopolski w XIII–XVI wieku¹, a także w *Zarysie dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945*²; au-

Introduction

The historic town of Gorlice is located in the Lesser Poland Voivodeship. It is the seat of the rural municipality of Gorlice and the Gorlice County. The town is located in the valley of the Ropa River, at its confluence with the Sękówka stream, on the northern border of the Beskid Niski mountain range. Despite its considerable and valuable historic heritage, the town is not well known and thus remains undervalued. Therefore, it is worth drawing attention to that heritage and the necessity to protect the town, taking into account not only architectural monuments but also, or perhaps primarily, its spatial layout.

State of knowledge and research methods

Few academic publications have been written so far about the history of Gorlice and the historic heritage of the town, and the ones that have are mostly over twenty years old. Among others, F. Kiryk wrote about the history of Gorlice in a collective work concerning the development of urbanisation in Lesser Poland be-

* prof. dr hab. inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* Prof. D.Sc. Ph.D. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Kuśnierz K. History of the Spatial Development of Gorlice in the Medieval Period in the Context of Current Conservation Protection—Selected Issues. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 64:17–27

Otrzymano / Received: 7.09.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 8.10.2020

doi: 10.48234/WK64GORLICE

Ryc. 1. Gorlice, widok na średniowieczny układ urbanistyczny z lotu ptaka; fot. W. Gorgolewski 2017.

Fig. 1. Gorlice. A bird's-eye view of the medieval urban layout; photo by W. Gorgolewski 2017.

tor tego artykułu w monografii *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*³; Dominika Kuśnierz-Krupa w książce *Jaśliska w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*⁴; Józef Barut, Stanisław Motyka i Tadeusz Ślawnicki Barut w publikacji *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*⁵. Ważne informacje o dziejach miasta zawarto także w *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*⁶ oraz w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁷.

Prezentowany czytelnikom „Wiadomości Konserwatorskich” artykuł powstał na podstawie studiów prowadzonych przy użyciu takich metod badawczych, jak kwerenda archiwalna w zakresie badań historii ośrodka oraz jego archiwalnej kartografii i ikonografii. Dokonano też licznych analiz układu urbanistycznego, w tym badań porównujących inne ośrodki ziemi bieckiej. Na koniec przeanalizowano bieżące ustawowe formy ochrony krajobrazu kulturowego Gorlic i sformułowano postulaty konserwatorskie.

Historia powstania miasta

Najstarsze osadnictwo w rejonie Gorlic, lokowanych w połowie XIV wieku, datowane jest na XI stulecie. Było ono zapewne związane z przebiegającą tędy gra-

between the thirteenth and sixteenth century,¹ as well as in the work entitled *Zarys dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945*;² the author of this article in the monograph entitled *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*;³ D. Kuśnierz-Krupa, in her book on Jaśliska in the medieval period on the background of the towns in the former Biecz County;⁴ J. Barut, S. Motyka and T. Ślawnicki in their work *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*,⁵ and the authors of selected chapters in the publication entitled *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*.⁶ Important information concerning the history of the town was also included in the *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*.⁷

The paper presented to the readers of “Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” was prepared on the basis of a study conducted with the use of such research methods as a search query in the archives researching the history of the town as well as its archival cartography and iconography. Numerous analyses of the urban layout have also been carried out, including comparative analyses with other towns in the Biecz region. Finally, an analysis of current statutory forms of cultural landscape protection in Gorlice was carried out, and conclusions were drawn concerning conservation requests.

nicą kraju Bolesława Chrobrego. Przez teren ten prowadził także ważny szlak handlowy łączący Kraków z ziemią biecką, który miał pierwszorzędne znaczenie dla rozwoju kształtującej się tutaj osady⁸.

Miasto lokacyjne założono na wysokich skarpach rzeki Ropy, wówczas płynącej tuż pod miastem, co stwarzało dogodne warunki obronne. Warto zaznaczyć, że zanim w połowie XIV wieku rozmierzono tutaj zdefiniowany, ortogonalny układ urbanistyczny, w dolinkach licznych na tym terenie potoków (Stróżówka, Mszanka, Bystre, Kobylański, Sękówka) małe osady krystalizowały się już od XIII wieku.

Na rozwój Gorlic miały też wpływ kolejne traktory handlowe, które utworzono w okresie dojrzałego średniowiecza. Należy wymienić przede wszystkim: trakt wiodący z Krakowa na wschód i południe, przez Melsztyn nad Dunajcem i Ciężkowice; trakt łączący Gorlice z Bardiowem oraz ten bardziej lokalny, prowadzący z Biecza, przez Gorlice do Grybowa i Szymbarku⁹.

Do dzisiaj nie jest znana dokładna data lokacji Gorlic. Miało to miejsce zapewne w połowie XIV wieku, a dokonał jej Dzierśław Karwacjan, patrycjusz i mieszczanin krakowski. Nie wiadomo także, na jakiej zasadzie Karwacjan wszedł w posiadanie terenów, na których założył Gorlice. Być może otrzymał je od króla w darze za zasługi i służbę wojskową¹⁰.

Lokację Gorlic można łączyć z akcją urbanizacyjną dorzecza górnej Ropy, którą w XIV stuleciu z wielkim zaangażowaniem prowadził król Kazimierz Wielki. Warto zwrócić uwagę, że w podobnym czasie co Gorlice założono takie miasta, jak Grybów i Ciężkowice¹¹. Ośrodki te również otrzymały zdefiniowane, ortogonalne układy urbanistyczne, które w dużej mierze (biorąc pod uwagę czytelność modelu urbanistycznego, rynku oraz bloków zabudowy) zachowały się do dzisiaj.

Wracając do problematyki rozwoju przestrzennego Gorlic, warto zauważyć, że układ urbanistyczny, stanowiący obecnie jedną z głównych wartości kulturowych tego ośrodka, krystalizował się etapami i można podzielić go na cztery okresy (pierwszy – przedlokacyjny, drugi – lokacyjny, trzeci – związany z rozwojem gospodarczym, trwający do roku 1657, czwarty – do końca XVIII wieku). Kolejne okresy były już związane z wtórnymi przebudowami i modyfikacjami, np. układu komunikacyjnego, oraz z rozbudową przedmieść i industrializacją miasta¹².

Jak wspomiano, pierwszy okres w historii rozwoju przestrzennego Gorlic jest związany z powstaniem w XIII wieku wsi Stróżówka, która rozwinęła się wzdłuż potoku o tej samej nazwie. Tutaj wzniesiono także kościół św. Mikołaja oraz pod koniec pierwszej połowy XIV wieku prawdopodobnie pierwszy dwór właścicieli miasta, przy którym zlokalizowana była też osada położona w rejonie wydłużonego placu, obecnie nazywanego Dworzyskiem.

Okres drugi związany jest z procesem lokacji miasta i trwał do końca XIV stulecia. Wówczas to

Origins of the town

The oldest settlement in the region of Gorlice, which was founded in the mid-fourteenth century, dates back to the eleventh century. It might have been related to the fact that the borderline of the domain ruled by Bolesław Chrobry was running here. The important trade route connecting Cracow with the Biecz region, which was of paramount importance for the development of the settlement forming here, also ran through the area.⁸

The chartered town was founded on the high escarpment over the Ropa River, then flowing in the direct vicinity of the town, which ensured extremely favorable defensive conditions. It is worth mentioning that, before the defined, orthogonal urban layout was delineated here in the mid-fourteenth century, small settlements crystallized in the valleys of numerous streams and brooks such as the Stróżówka, the Mszanka, the Bystre, the Kobylański, and the Sękówka since the thirteenth century.

The development of Gorlice was also affected by other trade routes that were established during the high Middle Ages. First of all, one should mention the trade route leading from Cracow towards the east and south, via Melsztyn on the Dunajec and Ciężkowice; the trade route connecting Gorlice with Bardiow, and the more local route running from Biecz through Gorlice to Grybów and Szymbark.⁹

The precise date of the foundation of Gorlice still remains unknown. It might have taken place in the mid-fourteenth century, and was performed by Dzierśław Karwacjan—a patrician and Cracow burgher. It is also not known how Karwacjan had become the owner of the estate where he founded Gorlice. He may have received a grant of land from the king in return for his merits and military service.¹⁰

The foundation of Gorlice can be associated with the urbanization process in the basin of the upper Ropa, which was conducted with great dedication by King Casimir the Great in the fourteenth century. It should be emphasized that other towns such as Grybów and Ciężkowice were founded almost at the same time as Gorlice.¹¹ Those other towns were also arranged on defined, orthogonal urban layouts which (considering the legibility of the urban model, market square and building plots) have largely survived until today.

Coming back to the issue of spatial development of Gorlice it is worth noticing that the urban layout, currently constituting one of the main cultural values of the town, crystallized in stages and essentially could be divided into four periods (the first—pre-chartered; the second—chartered town; the third—related to economic development, lasting until 1657, and the fourth, which lasted till the end of the eighteenth century). Subsequent periods were already associated with the reconstruction and modification of, among other elements, circulation network, as well as with the expansion of suburbs and industrialization of the town.¹²

As has been mentioned before, the first period in the history of the spatial development of Gorlice is as-

Ryc. 2. Grybów, widok na średniowieczny układ urbanistyczny z lotu ptaka; fot. W. Gorgolewski 2018.
Fig. 2. Grybów, a bird's-eye view of the medieval urban layout; photo by W. Gorgolewski 2018.

Ryc. 3. Ciężkowice, widok na średniowieczny układ urbanistyczny z lotu ptaka; fot. W. Gorgolewski 2018.
Fig. 3. Ciężkowice, a bird's-eye view of the medieval urban layout; photo by W. Gorgolewski 2018.

Ryc. 4. Widok na rynek w Gorlicach w pierwszej połowie XX wieku; kopia fot. w zbiorach Katedry Historii Architektury i Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej.

Fig. 4. View of the market square in Gorlice in the first half of the twentieth century; photograph copy stored in the archives of the Chair of History of Architecture and Heritage Conservation of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology.

rozmiarowo zdefiniowany, ortogonalny układ urbanistyczny miasta i otoczono go prowizorycznymi umocnieniami obronnymi. Wówczas także pod skarpami miejskimi wykształciło się przedmieście związane z rzemiosłem; mieszkali tutaj przede wszystkim tkacze i garbarze.

Kolejny okres trwał do „potopu szwedzkiego” (1657). Łączy on w sobie czasy późnego średniowiecza oraz wczesnego okresu nowożytnego. Należy go wiązać z czasem dynamicznego rozwoju handlu i rzemiosła na ziemi gorlickiej. W tym okresie miasto wypełniło się zabudową wewnątrz (do granic umocnień obronnych), a na sąsiednim wzgórzu powstał drugi dwór obronny Dersława II Karwacjana. Założono również przedmieście zwane Korczak oraz wykarczowano las w części Zawodzia zwanej Obszary. Historycy omawiany okres wiążą z rozwojem gospodarki dworskiej (sadzawki rybne, folwark Straszów, dwa folwarki na Zawodziu, w tym należący do rodziny Rylskich). W tym czasie w Gorlicach wzniesiono również nowe założenie dworskie rodziny Pieniążków, a także nastąpiła zmiana przebiegu koryta Stróżówki. Okres ten kończy napad wojsk szwedzkich na miasto i jego spalenie.

Ostatni okres trwał do końca XVIII wieku. W tym czasie prowadzono prace przy odbudowie zniszczonego miasta, a w XVIII stuleciu nastąpiły istotne zmiany przestrzenne w jego centrum: zmieniono przebieg koryta rzeki Ropy, odsuwając je od skarp miejskich, przez środek miasta przeprowadzono arterię drogową zmieniającą zupełnie zasady układu komunikacyjnego, rozpoczęto prace nad budową nowych „gościńców” łączących Gorlice z pobliskimi ośrodkami¹³.

Następne etapy związane z rozwojem przestrzennym miasta, o czym już wspomiano, nie są już tak istotne dla niniejszych rozważań, ponieważ dotyczą

sociated with establishing of the hamlet of Stróżówka in the thirteenth century, which developed along the stream of the same name. Here the Church of St. Nicholas was erected and, towards the end of the first half of the fourteenth century, probably the first manor house of the town owners was also built, in the vicinity of which a settlement grew in the area by an elongated square that is currently known as “Dworzysko.”

The second period is connected to the process of the town’s foundation and lasted until the end of the fourteenth century. Then, the defined, orthogonal urban layout of the town was delineated and surrounded by (makeshift) defensive ramparts. Also at that time a craft-related suburb formed under the town escarpments, inhabited primarily by weavers and tanners.

The next period lasted until the time of the Swedish Deluge in 1657. It combined the late medieval period and the early modern period. It should be associated with the dynamic development of trade and crafts in the Gorlice region. During this period, the town interior was filled with buildings (up to the outline of defensive ramparts), and another fortified manor was built for Dersław II Karwacjan on the neighboring hill. Also at that time, a suburb called Korczak was formed, and forest was felled in the part of Zawodzie known as Obszary. Historians also associate this period with the development of manorial economy (fish ponds, the Straszów grange, and two granges in Zawodzie, one belonging to the Rylski family). In Gorlice, a new manorial complex was erected for the Pieniążek family at the time, and the course of the bed of the Stróżówka was altered. The period ended with the invasion of Swedish troops who burned down the town.

The final described period lasted till the end of the eighteenth century. During that time, construction work was carried out to rebuild the destroyed town

Ryc. 5. Widok na rynek w Gorlicach w pierwszej połowie XX wieku; kopia fot. w zbiorach KHAiKZ WA PK.

Fig. 5. View of the market square in Gorlice in the first half of the twentieth century; photograph copy stored in the archives of the CHAHC of the CUT FA.

przebudów i modyfikacji istniejącej struktury, urbanizacji przedmieść oraz zmian w strukturze miasta spowodowanych rozwojem przemysłu (rafineria ropy, fabryka maszyn dla górnictwa) oraz budową kolei.

Układ urbanistyczny miasta

Układ urbanistyczny Gorlic, który zasadniczo powstał w okresie lokacji miasta, czyli w połowie XIV wieku, jest zdaniem autora jego bezsprzeczną wartością. Trzeba go scharakteryzować jako zdefiniowany, ortogonalny, wytyczony za pomocą dużego sznura (krakowskiego) równego 45 m. Układ ten zajął teren wzgórza, sąsiedniego w stosunku do placu Dworzysko, o wymiarach około 200 m x 220 m. W jego centrum rozmierzono rynek o kształcie zbliżonym do kwadratu i wymiarach około 2 sznurów x około 2 sznurów (90 m x 90 m). Wokół rynku wytyczono pojedyncze pasma bloków zabudowy. Bloki te w większości miały głębokość 1,5 sznura (67,5 m). Wyjątkiem był blok południowo-wschodni, o głębokości 1 sznura, ze względu na położoną tutaj skarpe. Blok przekątniowy od strony wschodniej przeznaczony był na kościół parafialny, co w średniowieczu było często spotykaną lokalizacją świątyni farniej. Kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny był wzmiankowany w źródłach od roku 1411, co może świadczyć, że wzniesiono go wkrótce po lokacji miasta¹⁴. Gorlice rozmierzono na modelu 9-polowym¹⁵. Charakteryzował się on centralnie położonym placem rynkowym, wokół którego rozmierzono 8 blo-

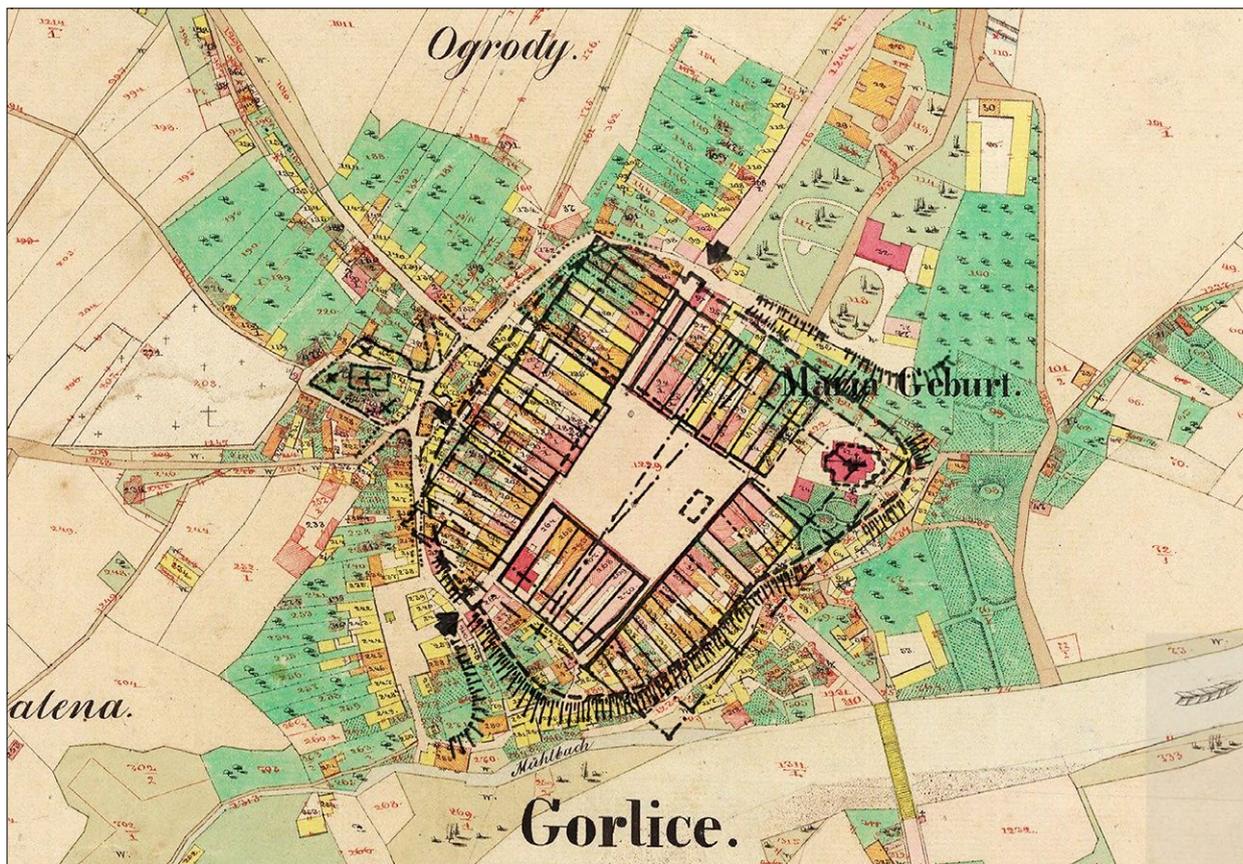
and, in the eighteenth century, there occurred significant spatial changes in its center. The course of the Ropa was altered as the riverbed was moved away from the town escarpments; a thoroughfare was delineated through the town center, which completely changed the principles of the circulation network. Finally, the work commenced on building new "highways" linking Gorlice with nearby towns.¹³

As has been mentioned before, subsequent stages related to the spatial development of the town of minor significance to this discussion because they involved conversions and modifications to the existing town structure, urbanization of suburbs and changes in the urban structure caused by the development of industry (oil refinery, factory producing mining machinery) and the railroad.

Urban layout of the town

In the author's opinion, the urban layout of Gorlice, which was essentially established during the town foundation i.e. in the mid-fourteenth century, is its unquestionable value. It should be characterized as defined and orthogonal, laid out using the unit of a large (Cracow) sznur that equaled 45 m.

It was laid out on a hill adjacent to the Dworzysko square, measuring approximately 200 m x 220 m. A market in the shape resembling a square and whose dimensions were approximately 2 sznurs x 2 sznurs (90 m x 90 m) was laid out in the center. Single strips of building blocks were measured out around the mar-

Ryc. 6. Rekonstrukcja układu urbanistycznego Gorlic z okresu lokacji miasta na planie katastralnym miasta z 1850 według autora; mapa [w:] Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 56/126/0/465M.

Fig. 6. Reconstruction of the urban layout of Gorlice at the time of its foundation on a cadastral plan from 1850, acc. to the author; map [in:] State Archive in Przemyśl, sign. 56/126/0/465M.

ków zabudowy podzielonych na działki siedliskowe¹⁶. W Gorlicach działki te miały zapewne fronty szerokości około 18 łokci, czyli około 11 m.

Początkowo pierwotny układ komunikacyjny miasta był stosunkowo ubogi, co wynikało ze specyficznej sytuacji topograficznej ośrodka. Składał się z dwóch ulic głównych oraz trzech podrzędnych, o znaczeniu gospodarczym. Prawdopodobnie na tyłach bloków zabudowy, wzdłuż linii umocnień obronnych biegła ulica okólna. Ulice główne związane były z nowym przebiegiem traktu bieckiego w rejonie miasta. Połączenie Gorlic z traktami krakowskim i węgierskim prowadziło zatem od strony placu Dworzysko¹⁷.

Po lokacji miasto otrzymało umocnienia obronne. Prawdopodobnie miały one charakter przystokowo-parkanowy, nie murowany. W umocnieniach znajdowały się dwie bramy: Piekarska i Biecka oraz prawdopodobnie furta, zlokalizowana naprzeciwko kościoła św. Mikołaja¹⁸.

Układ urbanistyczny Gorlic z okresu lokacji miasta, a także inne historyczne struktury znajdujące się na jego terenie, m.in. plac Dworzysko, relikty układu wsi Stróżówka, tereny dawnych dworów i przedmieść, zostały zaznaczone na archiwalnych planach pochodzących z XVIII i XIX wieku, m.in. na Pierwszym Zdjęciu Wojskowym z lat 1779–1783, na Drugim Zdjęciu

ket square. These blocks were mostly 1.5 sznur deep (67.5 m). The south-eastern block, 1 sznur deep, was an exception because of the escarpment located here. The diagonal block on the east side was earmarked as the site of a parish church, which was a commonly encountered location of parish churches in the medieval period. The Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary began appearing in records in 1411, which might indicate that it had been erected soon after the town's foundation.¹⁴ Gorlice was laid out on the nine-square model grid.¹⁵ It was characterized by a centrally situated market square, around which eight building blocks were laid out and divided into settlement plots.¹⁶ In Gorlice, the fronts of the aforementioned plots might have been about 18 ells wide i.e. approximately 11 m.

The original circulation grid of the town was initially relatively sparse, which was related to the specific topographic situation of the town. It consisted of two main thoroughfares and three smaller streets of economic significance. A ring-road probably ran behind the settlement blocks, along the outline of the defensive ramparts. Main streets were tied to the new course of the trade route to Biecz close to the town. Therefore, the town must have been connected to the Cracow route and the Hungarian route on the side of the Dworzysko square.¹⁷

Ryc. 7. Układ urbanistyczny Gorlic zaznaczony na Pierwszym Zdjęciu Wojskowym z lat 1779–1783; mapa [w:] Archiwum Narodowe w Wiedniu, www.mapire.eu (dostęp: 26 VIII 2020).

Fig. 7. Urban layout of Gorlice marked on the First Military Survey from the years 1779–1783; map [in:] Austrian State Archives, www.mapire.eu, (accessed: 26 VIII 2020).

Ryc. 8. Układ urbanistyczny Gorlic zaznaczony na Drugim Zdjęciu Wojskowym z lat 1861–1864; www.mapire.eu (dostęp: 26 VIII 2020).

Fig. 8. Urban layout of Gorlice marked on the Second Military Survey from the years 1861–1864; www.mapire.eu (accessed: 26 VIII 2020).

Ryc. 9. Układ urbanistyczny Gorlic zaznaczony na Trzecim Zdjęciu Wojskowym z lat 1869–1887; www.mapire.eu (dostęp: 26 VIII 2020).

Fig. 9. Urban layout of Gorlice marked on the Third Military Survey from the years 1869–1887; www.mapire.eu (accessed: 26 VIII 2020).

Wojskowym z lat 1861–1864 oraz na Trzecim Zdjęciu Wojskowym z lat 1869–1887.

Podsumowanie – wartości zabytkowe krajobrazu kulturowego Gorlic i postulaty dotyczące jego ochrony

Pisząc o wartościach kulturowych – materialnych krajobrazu kulturowego Gorlic, należy wziąć pod uwagę zwłaszcza historyczny układ urbanistyczny oraz zabytkową architekturę.

Etapy rozwoju przestrzennego miasta oraz jego charakterystykę omówiono pokrótce wyżej. Warto zwrócić uwagę, że ten dobrze zachowany układ, z czytelnym modelem urbanistycznym, nie jest wpisany do rejestru zabytków województwa małopolskiego. To kolejny sygnał, że w zakresie ochrony historycznych układów urbanistycznych władze konserwatorskie mają jeszcze wiele do zrobienia¹⁹. Tym bardziej cieszy podjęcie w ostatnim roku przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków starań, aby Gorlice i inne średniowieczne zabytkowe miasta z dobrze zachowanymi układami urbanistycznymi zostały objęte ustawową

After the town foundation defensive ramparts were erected in Gorlice. It is likely that they were in the form of an embankment-stockade, rather than masonry. There were two gates in the defensive perimeter: Piekarska Gate and Biecka Gate, as well as a wicket gate probably located opposite the church of St. Nicholas.¹⁸

The urban layout of Gorlice from the time of the town foundation, as well as other historic structures located within it area, e.g. the Dworzysko square, relics of the layout of the Stróżówka village, the former manorial estates and the suburbs were marked on the archival maps from the eighteenth and nineteenth century, e.g. on the First Military Survey from the years 1779–1783, on the Second Military Survey from the years 1861–1864, and on the Third Military Survey from the years 1869–1887.

Conclusion—historic values of the cultural landscape in Gorlice and requests concerning its conservation

While writing about the cultural and material values of the cultural landscape of the town of Gorlice one ought to consider especially the historic urban layout and historic architecture.

The stages of the spatial development of the town and its characteristics were described step by step above. It is worth emphasizing that this well-preserved layout with a legible urban model has not been inscribed in the heritage register of the Lesser Poland Voivodeship. It is yet another signal that with regard to historic urban layouts conservation, authorities have still got much to do.¹⁹ Thus, the fact that last year the Lesser Poland Voivodeship Monument Conservator made efforts to have Gorlice and other medieval historic towns with well-preserved urban layouts put under statutory form of conservation, i.e. inscribed in the historic monument register of Lesser Poland Voivodeship, is received with no small measure of satisfaction. It is a very important and valuable initiative since at present urban sprawl frequently has a destructive influence on the

Ryc. 10 a, b, c, d. Rynek w Gorlicach obecnie; fot. w zbiorach KHAiKZ WA PK.

Fig. 10 a, b, c, d. Market square in Gorlice, as seen today; photographs stored in the archives of the CHAHC of the CUT FA.

formą ochrony konserwatorskiej, jaką jest wpis do rejestru zabytków województwa małopolskiego. To bardzo ważna i cenna inicjatywa, gdyż niekontrolowany rozwój miasta destrukcyjnie wpływa na wartości jego krajobrazu kulturowego, którego istotnym elementem jest układ urbanistyczny i jego składowe w postaci rynku i bloków zabudowy.

Zdaniem autora na obszar Gorlic, który winien być objęty ochroną konserwatorską, składa się: teren osadnictwa przedlokacyjnego dawnej wsi Stróżówka, teren osadnictwa przedlokacyjnego związanego z placem Dworzysko (miejsce pierwszego dworu właścicieli miasta), teren miasta lokacyjnego, teren przedmieścia Bieckiego, teren dawnych dworów (Karwacjanów II, Pieniązków, Rylskich) oraz teren przedmieść tkackiego i garbarskiego. Należy tu przypomnieć zapisy Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w których zdefiniowano pojęcie zabytku jako „nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”²⁰. Zatem układ urbanistyczny Gorlic z wymienionymi wyżej strukturami jest zabytkiem w myśl Ustawy i powinien zostać wpisany do rejestru zabytków ze względu na wysokie wartości historyczne i kulturowe.

Warto też zauważyć, że przedmiotowy teren obfituje w zabytki architektury, z których pięć jest wpi-

value of its cultural landscape, whose vital element is the urban layout and its components in the shape of the market square and settlement blocks.

In the author's opinion, the area of Gorlice that should be under conservation protection encompasses the area of pre-charter settlement of the former village of Stróżówka; the area of pre-charter settlement related to the Dworzysko square (the manorial estate of the first town owners; the area of the chartered town; the Bieckie suburb; the former manors (of the Karwacjan II family, the Pieniązek family, the Rylski family) and the weavers' and tanners' suburbs. In support of the above, one should remember the articles of Monument Protection and Preservation Act, where the notion of a monument was defined as “an immovable or movable property, its part or complex thereof, which are man-made or associated with human activity, and are testimony to a past epoch or event, the preservation of which is in the public interest because of the historic, artistic or scientific value it represents.”²⁰ Therefore, the urban layout of the town of Gorlice with the above mentioned structures is a monument according to the regulations of the Act and should be inscribed in the heritage register because of its high historic and cultural value.

It should also be observed, that the area under discussion abounds with monuments of architecture, five of which have been inscribed in the heritage register (the Karwacjan Manor, the synagogue, the houses at No. 6 and No. 7 Rynek, the house at 11 Wąska Str.)²¹

sanych do rejestru zabytków (Dwór Karwacjanów, synagoga, domy Rynek nr 6 i 7, dom ul. Wąska nr 11)²¹, a pozostałe (przede wszystkim domy mieszkalne z XIX i początku XX w., ratusz, urząd gminy, areszt śledczy, plebania i muzeum regionalne) są ujęte w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków²².

Trzeba mieć nadzieję, że ochrona krajobrazu kulturowego Gorlic, w tym zabytków architektury i urbanistyki, w przyszłości będzie skuteczniejsza. Autor widzi dużą szansę na poprawę w tym zakresie po wpisie omówionych struktur urbanistycznych do rejestru zabytków.

while the other (primarily the housing from the nineteenth and the beginning of the twentieth century, the town hall, the municipal council building, the jail, the vicarage and the regional museum) are inscribed in Voivodeship Monument Records.²²

One has to hope that the protection of the cultural landscape of Gorlice, including monuments of architecture and urban planning located in the town, will be more effective in the future. The author sees the chance for improvement in this respect after the above-mentioned urban structures have been inscribed in the heritage register.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Barut Józef, Motyka Stanisław, Ślowski Tadeusz, *Nad rzeką Ropą. Z dziejów Biecza, Gorlic i okolicy*, Kraków 1962.
- Berdecka Anna, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Ossolineum 1982.
- Kiryk Feliks, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, Kraków 1985.
- Kiryk Feliks, *Zarys dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945*, [w:] *Ziemia Gorlicka*, red. Jerzy Domański, Kraków 1965.
- Krasnowolski Bogusław, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku, cz. 1: Miasta ziemi krakowskiej. Chronologia procesów osadniczych i typologia układów urbanistycznych*, Kraków 2004.
- Kuśnierz Kazimierz, *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*, Kraków 1990.
- Kuśnierz Kazimierz, Kuśnierz-Krupa Dominika, Budziakowski Mateusz, *Problematyka ochrony zabytkowego miasta na przykładzie Wólbronia. Historic Town Protection Issues on the Example of Wólbronia*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu: stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Issue of protecting historic urban layouts of small towns in south-eastern Poland – on selected examples*, „IOP Conference Series: Materials Science and Engineering” 2019, nr 471.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Jaśliśka w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013.
- Kuśnierz-Krupa Dominika, *Protection issues in selected European historic towns and their contemporary development*, „E3S Web of Conferences” 2018, nr 45.
- Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*, red. Zofia Żarnecka, Kraków 1968.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Władysław Walewski, Bronisław Chlebowski, Warszawa 1880, t. 2.

Dokumentacje / Documentation

„Gorlice – Wojewódzka Ewidencja Zabytków”, Archiwum WUOZ w Krakowie, Delegatura w Nowym Sączu.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- Rejestr zabytków województwa małopolskiego*, www.wuoz.malopolska.pl.
- Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, red. T. Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl>.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z późn. zm., Dz.U. 2013, art. 3, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2020000282>.

¹ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII–XVI w.*, Kraków 1985.

² Idem, *Zarys dziejów powiatu gorlickiego do roku 1945*, [w:] *Ziemia gorlicka*, red. J. Domański, Kraków 1965, s. 21–48.

³ K. Kuśnierz, *Gorlice. Zarys rozwoju przestrzennego miasta do czasów najnowszych*, Kraków 1990.

⁴ D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśliśka w średniowieczu na tle miast dawnego powiatu bieckiego*, Kraków 2013.

⁵ *Nad rzeką Ropą. Szkice historyczne*, red. Z. Żarnecka, Kraków 1968.

⁶ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, red. T. Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl> (dostęp: 8 IX 2020).

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. Filip Sulimierski, Władysław Walewski, Bronisław Chlebowski, Warszawa 1880, t. 2.

⁸ K. Kuśnierz, op. cit., s. 11; D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśliśka*, s. 33–34.

⁹ K. Kuśnierz, op. cit., s. 14.

¹⁰ D. Kuśnierz-Krupa, *XIV-wieczne układy urbanistyczne w Małopolsce i na Podkarpaciu: stan zachowania, ochrona i rewaloryzacja*, Kraków 2019; J. Barut, S. Motyka, T. Ślowski, op. cit., s. 101.

¹¹ J. Barut, S. Motyka, T. Ślowski, op. cit., s. 97; F. Kiryk, op. cit., s. 68–69.

¹² K. Kuśnierz, op. cit., s. 29–30.

- ¹³ Ibidem, s. 29–34; D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśłiska*, s. 33–34; F. Kiryk, op. cit., s. 68–69; A. Berdecka, *Lokacje i zagospodarowanie miast królewskich w Małopolsce za Kazimierza Wielkiego (1333–1370)*, Ossolineum 1982, s. 37.
- ¹⁴ B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, cz. 1, Kraków 2004, s. 68.
- ¹⁵ D. Kuśnierz-Krupa, *Jaśłiska*, s. 33–34.
- ¹⁶ K. Kuśnierz, D. Kuśnierz-Krupa, M. Budziakowski, *Problematyka ochrony zabytkowego miasta na przykładzie Wólbro-mia / Historic Town Protection Issues on the Example of Wólbro-mia* / *Historic Town Protection Issues on the Example of Wólbro-mia*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62, s. 55–65.
- ¹⁷ K. Kuśnierz, op. cit., s. 34.
- ¹⁸ Ibidem, s. 35.
- ¹⁹ D. Kuśnierz-Krupa, *Issue of protecting historic urban layouts of small towns in south-eastern Poland – on selected examples*, „IOP Conference Series: Materials Science and Engineering” 2019, nr 471, s. 1–10; eadem, *Protection issues in selected European historic towns and their contemporary development*, „E3S Web of Conferences” 2018, nr 45, s. 1–8; eadem, *XIV-wieczne układy urbanistyczne*, passim.
- ²⁰ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z późn. zm., Dz.U. 2013, art. 3, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU2020000282> (dostęp: 8 IX 2020).
- ²¹ *Rejestr zabytków województwa małopolskiego*, www.wuoz.ma-lopolska.pl (dostęp: 8 IX 2020).
- ²² „Gorlice – Wojewódzka Ewidencja Zabytków”, Archiwum WUOZ w Krakowie, Delegatura w Nowym Sączu.

Streszczenie

Artykuł dotyczy zabytkowego miasta Gorlice, lokowanego w połowie XIV wieku. Autor omówił etapy rozwoju przestrzennego ośrodka w kontekście aktualnych problemów jego ochrony konserwatorskiej. Gorlice położone są obecnie na terenie województwa małopolskiego, a w przeszłości były ważnym ośrodkiem ziemi bieckiej. Dokonano analizy stanu badań oraz archiwalnych materiałów źródłowych, w tym pisanych, kartograficznych i ikonograficznych. Przeprowadzono badania terenowe oraz analizę bieżących form ochrony krajobrazu kulturowego miasta. W podsumowaniu zaakcentowano pilną potrzebę objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru układu urbanistycznego Gorlic, który według autora zachował duże wartości zabytkowe i jest jednym z najważniejszych elementów krajobrazu kulturowego miasta.

Abstract

The paper discusses the historic town of Gorlice. The author describes the stages of spatial development of the town in the context of current issues of its conservation. Gorlice is currently situated within the Lesser Poland Voivodeship, and was an important town of the Biecz region in the past. An analysis of the state of research has been carried out and of archive source materials, including the written, cartographic and iconographic records. Field research and an analysis of current forms of protection of the cultural landscape of the town have also been carried out. In the conclusion, the need to put Gorlice under conservation protection was emphasized, by means of inscribing in the heritage register the urban layout of the town which, according to the author, has retained its considerable historic value and is one of the most important elements of the cultural landscape of the town.